

УДК 34:378

Гальонкіна Юлія Сергіївна –
ад'юнкт кафедри філософії
права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх
справ

ЮРИДИЧНА ОСВІТА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Досліджено юридичну освіту в соціокультурному контексті як організованій системі цінностей і норм періоду середньовіччя. Доведено, що в юридичній освіті як в елементі цієї культурної епохи сконцентровано панівну світоглядну настанову, характер наукової раціональності, образ людини та картину світу.

Ключові слова: освіта; юридична освіта; право; юрист; університет; якість освіти.

Юридичній освіті нині приділяють значну увагу як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Для нашої країни питання ефективності цієї галузі асоціюються з напрямом її перспективного розвитку. Глобалізований світ спонукає всі країни до досягнення однастайності поглядів щодо забезпечення стабільності й комфортності життя. Як зазначає К. Щукін, «у ХХІ ст., коли світ став цілісною системою практично за всіма параметрами суспільного життя, окремі країни та народи фактично не мають можливості вибору – брати їм чи не брати участь у глобалізації. Вони приречені на таку участь природним перебігом подій, оскільки не можуть змінити місцеперебування або сусідів...» [1].

Юридична складова освіти є сферою соціогуманітарної практики, у якій відбувається становлення особистості та передаються культурні надбання. Як будь-яка людська діяльність, вона має ціннісний характер. У кожному з культурних

періодів існують певні світоглядно-ціннісні орієнтири юридичної освіти, визначені аксіосферою відповідного соціокультурного простору. На думку В. Курганської, у ціннісно-онтологічних універсалиях сконцентровано основні типи й закономірності будь-яких культурно-історичних і національно своєрідних форм цілісного ставлення людини до природного, соціального й особистісного світу [2].

Юридична освіта нині має статус престижної та бажаної. Для більшості студентів вона є запорукою забезпеченого й успішного (у кар'єрному аспекті) життя. Як і будь-яке соціальне явище, вона є похідною від соціокультурного контексту та слугує показником утілення нарративів конкретної культури. У європейській культурі юридична освіта як ознака обраності й престижності сягає своїм корінням у середньовіччя: саме в цей період відбувається становлення навчальних закладів – університетів, головне завдання яких полягало в органічному поєднанні навчальної та наукової діяльності. Становлення ідеї університету було досить тривалим: від ідеї формування людини за бажаним взірцем (професійні стандарти) до ідеї випускника – компетентного фахівця. Це, власне, й прагнула з'ясувати Л. Ямпольська у своїй праці «Концептуалізація класичної «ідеї університету» в некласичному варіанті» (2014 р.). Ідея університету співіснує з культурософськими теоріями освіти, усвідомлюваними, з одного боку, як адекватні класичному стилю філософського мислення, вбачаючи в освіті сходження до заданих взірців та ідеалів розвитку, а з іншого – як попередники сучасного некласичного розуміння освіти, тобто безперервного процесу становлення людини, що ніколи не припиняється [3, с. 10].

Незважаючи на те, що нині чимало говорять про суттєві зміни в ідеї університету, однією з ключових його складових залишається юридичний факультет. Світоглядні зміни, культурні та соціальні зрушення, змінення кордонів і державно-політичних утворень не змогли вплинути на особливий статус зазначеного структурного елемента. Відійшли в минуле теологічні факультети, які були невід'ємною архітектонічною компонентою середньовічного університету (більше не існує єдності суспільства з релігією), відокремилися (майже повсюди) від

класичних університетів медичні факультети. На цей час ми навіть спостерігаємо дисонантивне з ідеєю університету (за структурою та сутністю) існування «технічних», «медичних» та інших університетів. Своєрідна «постійність» юридичних факультетів у вишах пов'язана з реалізацією особливої ролі права в межах європейської культури та важливістю закріплення правового порядку. На думку В. Ляшенко, у європейській культурі право усвідомлюють як сферу людської свободи, засіб соціальної організації, якій притаманний високий ступінь індивідуалізму, забезпечення функціонування інституту прав людини. У межах тлумачення цього феномена закон постає як можливість діяти [4].

Юридична освіта належить до так званих світських напрямів підготовки фахівців. Право (правознавство, наука права) є складовою світських «інтелектуальних дисциплін». Так, «революція в освіті створила механізми, за допомогою яких нові культурні стандарти, здебільшого ті, які втілені в інтелектуальних дисциплінах та інституалізуються таким чином, що частково заміщують традиційну релігію» [5, с. 130]. На сьогодні бракує цілісного дослідження цієї проблематики. Водночас існує низка напрацювань, близьких до теми статті, зокрема праці Л. Ямпольської, Т. Парсонса.

Потреба у вивченні явища юридичної освіти в соціокультурному контексті визначена тим, що її достатньою мірою не вивчено як явище культури, а тому нез'ясованими лишаються її філософські та культурологічні засади. Не менш затребуваним є дослідження залежності змістового наповнення юридичної освіти від домінуючих у конкретну епоху стилю філософського мислення, характеру наукової раціональності, панівної світоглядної настанови й образу людини. Останній, на думку відомого антрополога К. Гірца, буде сформульовано точніше, якщо культуру, у межах якої живе людина, «краще розглядати не як комплекси конкретних патернів поведінки – звичаїв, традицій, кластерів звичок, – як це взагалі було заведено робити, а як набір контрольних механізмів – планів, рецептів, правил, інструкцій (того, що фахівці у сфері інформатики називають «програмами»), які керують поведінкою» [6, с. 56].

Водночас потрібно мати на увазі, що освіта є двоаспектною: по-перше, постає як абсолютно тотальний соціокультурний факт, існування якого не залежить від конкретної особи й груп, а по-друге, – як конкретна соціальна структура, яку людство продукує та програмує відповідно до своїх доктринальних настанов. Джерелом освіти є власне вона сама як наслідок розвитку людських колективів і культурно опосередкованої поведінки людини в спільнотах, що використовують досвід минулого та піклуються про майбутнє.

На нашу думку, існує тісний діалектичний зв'язок між конкретним соціокультурним контекстом, образом людини, панівною картиною світу й освітою. Ці складові є взаємозумовленими (кожен з елементів є результатом трьох інших, що водночас впливає на їх зміст). Аналогічну позицію обстоює А. Павлова, зауважуючи, що «... загалом освіта організована відповідно до образу людини, який побутував у певну епоху. Так, в одну епоху можуть співіснувати різні моделі освіти, що ґрунтуються на притаманних їй уявленнях про те, хто така Людина. У відповіді на це питання криється той образ, на основі якого в подальшому формується освіта. У відтворенні цього образу особистості людини полягає головна мета й сенс освітнього процесу» [7].

Виокремлення юридичної освіти як окремого напрямку підготовки фахівців пов'язане з соціальним запитом, актуалізацією реальних суспільних відносин та рівня економічних відносин у суспільстві: ринок і бюрократизація суспільства – основні чинники розвитку юридичної освіти та юридичної професії. На думку К. Парсонса, освіта є передумовою професії, адже «... набуття професійної компетентності, як правило, досягають тільки за допомогою прогресивної формальної освіти, яку загалом сьогодні називають академічною. Сучасний університет став наріжним каменем професійної «арки». Професія в чистому вигляді – це академічна професія, процес пошуку й передачі знань. Вона оточена колом професій, що передбачають застосування знань у процесі виконання завдань у сфері соціуму загалом (право), здоров'я (медицина), ефективності державних і приватних організацій (адміністрація),

ефективного використання ресурсів поза соціальним середовищем (технологія) тощо» [5, с. 131].

Доцільно виокремити три «глобальні» соціокультурні контексти, у межах яких розвивалася юридична освіта: середньовічний, новочасовий та сучасний (приблизно із середини ХІХ ст. донині). Перші два ми можемо розглядати із зовнішньої, дослідницької позиції, оскільки йдеться про явища, які стали надбанням історії. Сучасний контекст ми маємо змогу досліджувати з внутрішнього боку, з позиції учасника ситуації, оскільки в ній перебуваємо. Перший контекст хронологічно збігається із середньовічним періодом розвитку європейської культури. На той час навчання права відбувалося в межах системи так званих вільних мистецтв. Ураховуючи несекулярність середньовічної культури, можна стверджувати, що тогочасній юридичній освіті належала другорядна роль порівняно з теологією та богослов'ям. Основними чинниками, що вплинули на розвиток так званої формальної освіти (освіти як одержання систематизованого знання за певним напрямом підготовки в освітній установі), у період середньовіччя були: наявність універсальної релігії – християнства, тісний зв'язок політики та релігії, швидкі темпи урбанізації (утворення середньовічних міст і міської культури), латина як мова християнської спільноти, суспільна потреба в значній кількості фахівців, що зумовлювало їх диференційовану підготовку для різних галузей суспільного виробництва (медики, юристи, богослови тощо). Університети, що вперше виникли в 1150 і 1200 рр. в Італії, Франції та Англії, відповідали потребам тогочасних інститутів управління – династичного королівства та церкви. Обидва інститути мали потребу в бюрократах із навичками державного управління й таких, які знають латину. Церква й держава відповідали за дотримання законів і потребували юридичних експертів [8].

Соціальний статус освіти суттєво підвищився в період пізнього середньовіччя. Це безпосередньо пов'язано з виникненням перших університетів, що водночас стали центрами зародження європейської науки. К. Брук у праці «Відродження ХІІ ст.» зазначав, що добре організовані навчальні осередки –

вихідні ланки вишів – існували в багатьох містах, однак виникнення та розвиток університетів, цих визнаних центрів ученості, що мали право присвоювати вчені ступені, згуртовували маси студентів, почалося із кінця XII – початку XIII ст. [9, с. 135].

Визначальні принципи університетської освіти, закладені в далекому середньовіччі, слугують підґрунтям сучасної вищої освіти. Університети як соціальні утворення за своєю природою є надзвичайно консервативними та стійкими, що пояснює їх «незмінність» у мінливому світі нового часу й сучасності. Як зауважує В. Д. Повзун, «сучасні університети переважно зберегли особливий корпоративний дух, корпоративну, академічну культуру своїх попередників. Інтереси суспільства й особистості перетинаються в корпорації, і університет як корпорація став своєрідним «дзеркалом» суспільства, у якому відображено його теперішнє, засноване на минулому (традиції), і закладено майбутнє (новизну)» [10].

Термін «університет» (лат. *universitas* – цілісність, сукупність, спільнота) спочатку означав міжнаціональну корпорацію викладачів і студентів (викладачі – магістри й професори, а студенти – ті, хто навчається). Така корпорація була аналогічна іншим гільдіям середньовічних майстрових, оскільки простором для неї слугував увесь християнський світ. Водночас від інших гільдій вона відрізнялася відкритістю. На думку В. Роуга, середньовічний виш як явище тогочасної культури був продуктом та образом свого часу, адже реагував на економічні й політичні запити суспільного життя. Університет як інституція сприяв розвитку цивілізації шляхом відтворення культури, накопичення знань, підготовки професійно-інтелектуальної еліти [11, с. 103]. Традиційно першим європейським університетом вважають Болонський університет (виник на базі юридичної школи), який заснував відомий правник Ірнерій у 1088 р. Він був першим із правників, хто почав викладати для широкій аудиторії римське право, що мало принципове значення для тогочасної Європи, де відбувалося становлення нового типу одиниці адміністративно-територіального поділу – феодального міста з розвинутими торгівлею та ремеслами.

На початку XIV ст. формується концепція університету як відносно автономної структури, що має можливість, крім сімох вільних мистецтв, вивчати також право (цивільне та канонічне), медицину й теологію. Структура тогочасних університетів відображала ієрархічність суспільства: зазвичай було чотири факультети, серед яких виділяли молодші, тобто підготовчі (факультет вільних мистецтв – тривіріум і квадріум як набір навчальних дисциплін на підготовчому факультеті взяв Мартіан Капелла ще з системи римської освіти V ст.) та старші – юридичний, медичний і теологічний. Теологічний факультет був найвищим з усіх зазначених, а навчання на ньому тривало 12 років із присвоєнням студентам звання магістра теології, а в подальшому – ліценціата. Навчання на юридичному факультеті передбачало опанування римського та канонічного права й тривало сім років (чотири роки – ступінь бакалавра, три роки – ступінь ліценціата). Підготовка лікаря в середньовічному університеті була так само тривалою, як і нині: чотири роки – бакалаврат, два роки – лікарська практика під керівництвом магістра, п'ять років – здобуття ступеня ліценціата.

Розвиток освіти в середньовіччі безпосередньо пов'язаний з особливостями християнства та формами європейської цивілізації. Так, Г. Фомицька зазначає: «Це, передусім, місто, яке передбачає у своєму розвитку декілька етапів секуляризації: із поселень біля храму або монастиря – резиденції єпископа і капітула – воно, завдяки розвитку товарно-грошових відносин, перетворюється на центр господарчого життя, яким управляла міська комуна. Монастирі були центрами вченості, при них виникали кафедральні школи, найславетніші ставали міжнародними центрами, перетворювалися на університети» [12, с. 171].

Потреба в юридичній освіті та поява юристів-фахівців у середньовіччі мали цілком прозаїчні причини: феодальний тип міста передбачав наявність ринку як центрального місця, що зосереджувало в собі можливість цивілізованих товарно-обмінних процесів. Досліджуючи цю проблематику, М. Паламарчук констатує: «Середньовічне місто зазнало низку змін: складовими його соціокультурного тіла стали ще декілька елементів – замок і ринок... Ринок руйнував моральну єдність,

набутку в храмі ... був місцем формування автономного індивіда, який конкурує з іншими індивідами, осередком становлення економічного мислення» [13].

Ринок – це концентрація всього ділового життя середньовічного міста. Можна навіть сказати, що середньовічне місто асоціювалося з місцем, яке було зручним для заняття справами, пов'язаними з ринком. До того ж, функціонування та й, власне, існування середньовічного міста було б неможливим без дієвої адміністрації. Втім не варто забувати, що кожне середньовічне місто прагнуло бути самоуправним. Ще М. Вебер зауважував, що середньовічне місто – це органічне поєднання п'яти елементів: кріпосних стін із військовим гарнізоном; центральної ринкової площі; резиденції автономного суду; корпорацій із юридично визначеним статусом; взаємно скоординованих органів управління.

К. Щукін переконаний у тому, що саме германський спосіб життя став визначальним у формуванні європейського міста та європейської культури. «Три кити» юридично закріпленого германського способу життя – самоуправління, корпоративність і формальність суспільних відносин – відіграли важливу роль у формуванні судочинства, освіти, та, безперечно, облаштування життя міст [14].

Усе наведене підтверджує значний соціальний попит середньовічної міської культури на здібних людей, здатних розумітися на законах і застосовувати їх на практиці.

Основи яких знань здобував студент-юрист в університеті? Насамперед, його навчали аналізувати тексти, усебічно розглядати конкретне питання, формулювати запитання таким чином, щоб знаходити на них відповіді. Студенти навчалися за планами, незмінними впродовж століть. Вони опановували все, що було необхідним для критичного розуміння систем, управління складними підприємствами, вивчення навколишнього світу та прийняття будь-яких рішень [8].

Цікавим є те, що середньовічні університети були міні-глобалізаційними утвореннями, відкритими для представників різних народностей. До відомих університетів, зокрема Болонського, вступали представники всіх земель (нині –

європейських) для того, щоб вивчати право. Це теж було пов'язано з однією культурологічною особливістю середньовіччя. На думку Л. Ямпольської, середньовіччя часто вважають періодом, коли суспільство перебувало в статиці, а люди були малодієвими. Однак навіть поверхневе вивчення тогочасного переміщення людей свідчить, що ніколи в історії Європи не було більш масових переселень, аніж тих, що спровоковані падінням Римської імперії» [15]. Після закінчення університету випускники, як і сьогодні, працювали у своїх країнах або ж виїздили за їх межі для продовження роботи чи навчання.

Зміст і форми юридичної освіти в європейських університетах загалом було визначено світоглядними настановами. Юридична освіта в середньовічних університетах «грішила» школярством, оскільки теоцентризм було конкретизовано в принципі богоуподібнення та подвійної істини. Усі питання та відповіді давно відомі, тому студентіві потрібно повторити настанови викладача. Саме тому в цей період особливої популярності набувають різноманітні підручники, компендіуми й енциклопедії. Так, слова учителя не обговорювали, а лише відтворювали. Іншою особливістю середньовічної освіти, зокрема юридичної, був її письмовий характер як результат процесу поширення писемності й десакралізації книги. Ідеться про замінення античного дозвілля («схоле») науковою працею («прагматейя»): замість ороакустичної, усної культури з'являється писемна, що дає змогу транслювати знання в прийдешні епохи, тобто відбуваються трансформації у формах соціальної пам'яті. Текст набуває сакрального значення – для майбутніх юристів такою священною книгою стали «Дигести» Юстиніана. Роджер Бекон у XIII ст. зауважував: «Якщо хтось знає текст, то він знає все, що належить до науки, про яку йдеться в ньому». Власне таким ставленням до письмового тексту варто пояснювати методики викладання юридичних дисциплін на юридичних факультетах середньовічних університетів: під час *repetitio* детально й усебічно пояснювали уривки окремих текстів, ураховуючи всі

можливі сумніви та заперечення (текст «Дигест» підходив для цього ідеально, урахувавши принципи його побудови); повтори частини прочитаного тексту повинні були забезпечити його запам'ятовування, а в подальшому використання для підтвердження думки за допомогою цитування напам'ять; *disputatio* мали навчити студентів мистецтва суперечки, навичок захисту набутих знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щукин К. Город и свобода. Историко-культурные заметки / К. Щукин // Вопросы философии. – 2012. – № 8. – С. 61–71.
2. Курганська В. Мировоззренческие универсалии» в политкультурных моделях образования» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.Lihachev.ru\chten. – Загл. с экрана.
3. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. 3. Ausgabe. Tübingen, 1947.
4. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу : дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12 / Ляшенко Вікторія Миколаївна. – Київ, 1999. – 197 с.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
6. Гірц К. Інтерпретація культур / К. Гірц. – Київ : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
7. Павлова А. Образ человека и четыре парадигмы образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: z3950.ksu.ru/phil/0752731/076-080.pdf. – Загл. с экрана.
8. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Д. Ружмон. – Львів : Літопис, 1998. – 277 с.
9. Брук К. Возрождение XII в. / К. Брук // Богословие в культуре средневековья. – Киев : Путь к истине, 1992. – С. 119–226.
10. Повзун В. Д. Миссия университета как аксиологический феномен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.orenport.ru/axiology/docs/19/17.pdf. – Загл. с экрана.

11. Роуг В. Университет как явление средневековой культуры / В. Роуг // Вестник высшей школы. – 1991. – № 8. – С. 97–109.

12. Фомицкая Г. Н. Глобализация как фактор цивилизованного развития мира / Г. Н. Фомицкая // Образование и глобализация : материалы третьей Байкал. междунар. конф. (Улан-Удэ, 1–4 июля) : в 2 ч. Ч. 1. – Улан-Удэ : Бурят. гос. ун-т, 2009. – С. 67.

13. Паламарчук М. А. Город как феномен в рамках социального пространства-времени [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-fenomen-v-ramkah-sotsialnogo-prostranstva-vremeni#ixzz3bAfenXEY>. – Загл. с экрана.

14. Эрл Е. Дорогами христианства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reformed.org.ua/2/296/6/Cairns>. – Загл. с экрана.

15. Ямпольська Л. Концептуалізація класичної «ідеї університету» в некласичному варіанті / Л. Ямпольська. – Томск : STT, 2014. – 228 с.
